

Соціальна освіта: наукові дослідження

УДК 378.149

*Ярошенко А. О.,
доктор філософських наук,
професор,
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті аналізуються поняття компетенцій у розвитку сучасної науки. Розглядаються підходи до формування соціальних компетенцій в навчальному процесі при підготовці фахівців соціальної сфери.

***Ключові слова:** освіта, компетенції, соціальні компетенції, соціальна сфера, підготовка фахівців.*

В статті аналізуються поняття компетенцій в розвитку сучасної науки. Рассматриваются подходы к формированию социальных компетенций в учебном процессе при подготовке специалистов социальной сферы.

***Ключевые слова:** образование, компетенции, социальные компетенции, социальная сфера, подготовка специалистов.*

In the article the concepts of competences are analysed in development of modern science. Going is examined near forming of social competences in an educational process at preparation of specialists of social sphere.

Keywords: *education, competences, social competences, social sphere, preparation of specialists.*

Державно-політичні та соціально-економічні перетворення початку ХХІ ст. зробили істотний вплив на українську освіту. На разі розвиток освіти передбачає впровадження інноваційних процесів, перегляду традиційних підходів до формування особистості фахівця, його особистісного розвитку та соціальної адаптації. В зв'язку з цим особливого значення набуває впровадження компетентнісного підходу, ключовим поняттям якого є компетенції фахівців різних сфер і рівнів суспільного життя.

Компетентнісний підхід є одним з інноваційних підходів у підготовці фахівця, що відповідає прийнятій в більшості розвинених країн загальній концепції освітнього стандарту і прямо пов'язаний з переходом у конструюванні змісту освіти та систем контролю його якості на систему ключових компетентностей.

У сучасній науці позначився міждисциплінарний підхід до визначення поняття компетентності. При цьому переважна більшість українських учених відмовляється від уживання терміна “компетенції”, або ототожнюють терміни “компетенція” та “компетентність”. У свою чергу, компетентність є системною освітою, що включає особові, предметні та інструментальні особливості й компоненти. Компетентність виступає новою одиницею виміру навченості людини та соціальної вигоди суспільства.

Дане питання набуває особливої актуальності саме в період навчання майбутнього фахівця у ВНЗ, адже головним завданням є підготовка кваліфікованого, конкурентоздатного, компетентного, відповідального спеціаліста, який вільно володіє своєю професією, готового до постійного професійного росту та мобільності, оновлення своїх людських ресурсів.

Передусім відмітимо, що орієнтована на компетенції освіта (competence – based education – CBE) сформувалася в 70-х роках в Америці у загальному контексті запропонованого Н. Хомським у 1965 р. поняття “компетенція” стосовно теорії мови, трансформаційної граматики. Як відмітив Н. Хомський: “...ми проводимо фундаментальну відмінність між компетенцією (знанням своєї мови, що говорить – що слухає)

і вживанням (реальним використанням мови в конкретних ситуаціях). Тільки у випадку, що ідеалізується, вживання є безпосереднім відображенням компетенції” [7, с. 9]. Звернемо тут увагу на те, що саме “вживання” – є актуальний прояв компетенції як “прихованого”, потенційного. Вживання, за Н. Хомським, “насправді” в реальності пов’язано з мисленням, реакцією на використання мови, з навичками і так далі, тобто пов’язано з тим, що говорить досвід самої людини. В той же час у роботі Р. Уайта “Motivation reconsidered: the concept of competence” категорія компетенції змістовно наповнюється власне особовими складовими, включаючи мотивацію [8].

Таким чином в 60-х роках минулого століття вже було закладено розуміння відмінностей, що розглядалися між поняттями “компетенція” і “компетентність”, де останнє і трактується нами як таке, що ґрунтується на знаннях, інтелектуально й особово-обумовлений досвід соціально-професійної життєдіяльності людини.

При цьому відмітимо, що самі поняття “компетенція”, “компетентність” і похідне “компетентний” широко використовувалися і раніше – в побуті, літературі, в словниках наводилося їх тлумачення. Так, наприклад, у “Короткому словнику іноземних слів” (М., 1952 р.) наводиться таке визначення: “...компетентний (лат. *competens, competentis*, належний, здатний) – що знає, досвідчений у певній галузі; що має право по своїх знаннях або повноваженнях робити або вирішувати що-небудь, судити про що-небудь”.

Сучасному підходу до визначення компетентності присвячені дослідження ряду науковців, а саме: І. Агапова, С. Бондара, В. Болотова, І. Єрмакова, О. Овчарука, О. Пометуна, О. Локшина, О. Савченка, В. Серікова, С. Трубачової, І. Родигіної, Г. Фреймана, А. Хуторського, В. Циби, С. Шишова та ін. Значний інтерес представляють результати, отримані зарубіжними авторами (Дж. Берч, Ш. Дери, Дж. Каллаган, Р. Кантер, А. Кларк, Дж. Равен, Н. Хомський, Х.-Г. Хофман, Д. Шон, Ерпенбек, Bachman, Flanagan, Goodlad, Fraley, T. G. Roos, Steinberg).

Зупинимося більш детально на самому понятті компетенції, а саме освітніх компетенціях, що більшість вчених трактують майже однозначно. За визначенням Н. Є. Мойсеюка – компетенція (від лат. *competencia* – коло питань, з якими людина добре обізнана, володіє знаннями і досвідом) – це інтегрований результат опанування змістом загальної середньої освіти, який виражається в готовності учня використовувати засвоєні знання, уміння, навички, а також способи діяльності в конкретних життєвих ситуаціях для розв’язання практичних

і теоретичних задач. Головною особливістю компетентності як педагогічного явища є те, що компетентність – це не специфічні предметні вміння та навички, абстрактні загальнопредметні мисленнєві чи логічні операції (хоча, звісно, вона ґрунтується на останніх), а конкретні життєві вміння та навички, необхідні людині будь-якої професії, будь-якого віку [4].

Наступне поняття – освітня компетенція, за визначенням І. В. Бургун, – це вимога до освітньої підготовки, виражена сукупністю взаємопов'язаних смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду діяльності тих, хто навчається щодо певного кола об'єктів реальної дійсності, потрібних для здійснення особистісно та соціально значущої продуктивної діяльності [1].

Поряд із великою увагою до поняття освітніх компетенцій не менш важливого та поширеного значення набуває поняття професійних компетенцій як важливих для професійної підготовки, професійності та професійної майстерності.

Ще одне визначення російського вченого А. В. Хуторського: освітня компетенція – це сукупність змістових орієнтацій знань, умінь, навичок і досвіду діяльності особи щодо певного кола об'єктів реальної дійсності, необхідних для здійснення особистісно та соціально значущої продуктивної діяльності. До складу ключових освітніх компетенцій включені ціннісно-смислова, загальнокультурна, навчально-пізнавальна, інформаційна, комунікативна, соціальна та ін [7].

Зупинимось більш детально саме на соціальних компетенціях, виходячи з того, що в даній статті головна увага приділяється аналізу становлення фахівця соціальної сфери, що являє собою специфічний вид діяльності, спрямований на соціальний захист особи як вищої цінності, на підтримку та зміцнення її морального, психічного і фізичного здоров'я, різнобічного розвитку. Безпосередніми практичними завданнями фахівця соціальної сфери є поліпшення соціального самопочуття людини, вдосконалення умов його життя, забезпечення гідного, комфортного існування. Компетентно здійснювати ці завдання покликаний фахівець соціальної сфери, професіонал високої кваліфікації, що має особистісно-моральну спрямованість, професійно необхідні якості.

Зупинимось на самому понятті соціальна компетентність. Визначаючи соціальну компетентність, одні вчені віддають перевагу соціальним знанням, інші – засвоєнню умінь, треті доповнюють необхідні знання й уміння певними психологічними якостями та здібностями,

четверті підкреслюють у змісті соціальної компетентності певні властивості особи.

Соціальна компетентність фахівця соціальної сфери є сукупністю знань про соціальну дійсність і власне про себе, складних соціальних умінь і навичок взаємодії, гнучкості поведінки в соціальних ситуаціях, здатності досягнення цілей у соціальній взаємодії, розвиток соціально значимих і професійно важливих якостей та їх інтеграцію, що дозволяють швидко й адекватно адаптуватися в соціумі, і включає сутнісні характеристики: оперативну соціальну компетентність; вербальну компетентність; комунікативну компетентність; соціально-психологічну компетентність; еґо-компетентність [5].

Фахівці соціальної сфери покликані забезпечувати процес інтеграції ціленаправлених впливів на особу, стимулювати розвиток суб'єктної позиції індивіда в цьому процесі, регулювати взаємовідносини в системі “особа – сім'я – суспільство”. У кожному з названих випадків йдеться про особистісну взаємодію, в межах якої вирішуються специфічні завдання. Саме це вимагає від фахівця соціальної сфери твердого знання відповідних теоретичних і прикладних розробок психології та педагогіки.

Як зазначає у своїй дисертації Є. С. Муниц “Формування соціальної компетентності спеціалістів з соціальної роботи в процесі навчання у ВНЗ”, саме соціальна компетентність є одним зі значних чинників, здатних забезпечити стійку життєдіяльність майбутнього фахівця в усіх сферах професійної діяльності. Очевидний і той факт, що вона є необхідною умовою успішної діяльності студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери, що включає освоєння соціальних знань, умінь і навичок, необхідних для виконання соціальних функцій, усуває відчуття внутрішнього дискомфорту і блокує можливість конфлікту з соціальним середовищем [5].

Високий рівень соціальної компетентності студентів – майбутніх соціальних фахівців – виступає гарантом їх успішної адаптації до умов життя соціуму, що динамічно змінюється, забезпечує перспективність ефективної соціально-професійної реалізації.

У першу чергу визначимось зі структурою та змістом соціальної компетентності, посилаючись на модель Дж. Равена.

До числа основних складових соціальної компетентності входять:

- мотивація і здатність включатися в діяльність високого рівня, наприклад, проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність, аналізувати роботу організацій або політичних систем;

- готовність включатися в суб'єктивно значимі дії, наприклад, прагнути вплинути на те, що відбувається у своїй організації або на напрям руху в суспільстві;

- здатність використовувати свої здібності при виборі стратегії власної поведінки;

- готовність і здатність сприяти клімату підтримки та заохочення тих, хто намагається вводити нововведення або шукає способи ефективнішої роботи;

- адекватне розуміння того, як функціонують організація та суспільство, де живе та працює людина, й адекватне сприйняття власної ролі та ролі інших людей в організації і в суспільстві в цілому;

- адекватне уявлення про ряд понять, пов'язаних з управлінням організаціями. До числа таких понять входять: ризик, ефективність, лідерство, відповідальність, підзвітність, комунікація, рівність, участь, добробут і демократія.

Усі вищезазначені елементи компетентності можна віднести до двох сфер: когнітивної й емоційної, вони можуть значною мірою замінювати один одного в ролі складових ефективної поведінки. Чим більше таких компонентів залучає людина в процес досягнення значимих для себе цілей, тим вище вірогідність того, що вона досягне ці цілі [6].

Разом з тим, дане питання потребує значної уваги в плані відповідності рівня професійних вимог до соціальної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери, практикою формування в процесі підготовки у ВНЗ та нерозробленістю педагогічних умов формування соціальної компетентності студентів у процесі професійної підготовки.

Виявлене протиріччя підкреслює особливе проблемне поле, пов'язане з вивченням принципів підходів до формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери, розробкою її концептуальних основ.

Аналіз спеціальної літератури свідчить, що в сучасних умовах в діяльності фахівця соціальної сфери важливе місце завжди займали педагогічні умови, вони істотно розширюються й ускладнюються, що обумовлено низкою причин [2, с. 2].

По-перше, гуманізація та демократизація громадського життя, професійних стосунків у різних соціальних групах вимагають підвищеної уваги до людини, професіональнішої роботи (співпраці) з ними.

По-друге, створення в багатьох організаціях і установах спеціальних соціально-педагогічних і психологічних структур посилює традиційні педагогічні функції фахівців і керівників, підвищує їх роль і значення в загальній структурі діяльності.

По-третє, високі вимоги до компетентності сучасного фахівця соціальної сфери обумовлені необхідністю обліку в його професійній діяльності організаційних і педагогічних інновацій.

Отже, знання проблем, пов'язаних із педагогічним змістом роботи в соціальній сфері, сутності та змісту педагогічної компетентності дозволяють фахівцеві якісно й ефективно вирішувати завдання професійного функціонування, підвищувати рівень професіоналізму, особливої самореалізації.

Таким чином, принципове значення має виявлення ваги “соціально-педагогічного” компонента в освітньому комплексі соціальної роботи з метою ефективної професіоналізації фахівця соціальної сфери.

Як же формується соціальна компетентність майбутніх фахівців у ВНЗ? У першу чергу, система роботи в педагогічному процесі вищого навчального закладу включає програми тренінгів різних сторін соціальної компетентності, озброєння студентів досвідом самостійної професійної діяльності в ході виробничої практики, активні методи та форми навчання, що реалізують процес формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери, а також діагностичний інструментарій, здатний забезпечити контроль за розвитком цього процесу з метою його корекції.

Найбільш ефективними для формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери є: тренінг розвитку соціальної компетентності, тренінг креативності, тренінг ефективної комунікації, тренінг упевненості в собі, оскільки саме вони розвивають соціальну компетентність студентів, формують розширену соціальну ідентичність, сприяючи успішній адаптації студентів до умов життя соціуму, що динамічно змінюється, забезпечуючи перспективність їх ефективної соціально-професійної реалізації [5].

Важливою складовою формування соціальної компетенції є практична складова, що проявляється в посиленні практичної соціально-культурної спрямованості змісту матеріалу на оволодіння студентами знань, умінь, навичок, що необхідні для формування соціальної компетентності, чіткого вираження мети кожного виду знань, максимально включаючи студентів у активнішу практичну роботу в установах додаткової освіти.

До педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування соціальної компетентності студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери в процесі професійної підготовки, відносяться: цільова спрямованість професійної підготовки фахівців соціальної сфери на

формування соціальної компетентності; реалізація системи роботи щодо формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери у ВНЗ; а також діагностичний інструментарій, здатний забезпечити контроль за розвитком цього процесу з метою його корекції.

Як показують дослідження, прямий перехід від навчального процесу до інтенсивного включення в практичну діяльність у своїй основі малоефективний, якщо відсутня одна важлива ланка – має бути специфічна тренувальна форма роботи, що дозволяє студенту включитися на попередньому етапі в змодельовану практичну діяльність, де студенти мають можливість апробувати свої соціальні уміння, набуті те, чого не вистачає, а головне, досягнути технологію процесу формування соціальної компетентності. Своєрідність цієї форми не лише в тренінговому характері навчання, але і в самій організації: глибоке занурення студентів у модель майбутньої професійної діяльності в процесі тренінгів і практики, у своєрідність процесу навчання, пов'язаного з організацією всієї життєдіяльності та соціальної взаємодії.

Враховуючи складну структуру і змістовне різноманіття поняття соціальної компетентності, але в той же час можливість формування та розвитку різноманітних умінь і навичок, що становлять її структуру, можна зробити висновок, що саме соціально-психологічний тренінг як метод активного навчання, що є ефективним засобом психологічної дії та включає різні методичні прийоми (групова дискусія, ігрові методи, проектний малюнок, психогімнастичні вправи т. д.), дозволяє вирішувати широке коло завдань у сфері розвитку соціальної компетентності студентів.

Таким чином, процес формування соціальної компетентності студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери в процесі професійної підготовки буде ефективним, якщо в освітньому процесі будуть враховані педагогічні умови:

- в ролі перспективної педагогічної мети професійної підготовки фахівців соціальної сфери обрано формування соціальної компетентності;
- зміст підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери інтегрує знання про соціальну дійсність і себе, складні соціальні уміння та навички взаємодії, гнучкість поведінки в соціальних ситуаціях, здатності досягнення цілей у соціальній взаємодії відповідно до завдань розвитку соціально значимих і професійно важливих якостей особистості;
- визначена система роботи з формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери в педагогічному процесі

вищого навчального закладу, що включає програми тренінгів різних сторін соціальної компетентності, озброєння студентів досвідом самостійної професійної діяльності в ході виробничої практики, активні методи та форми навчання, що реалізують процес формування соціальної компетентності майбутніх працівників соціальної сфери; а також діагностичний інструментарій, здатний забезпечити контроль за розвитком цього процесу з метою його корекції.

Література

1. Бургун І. В. Понятійно-термінологічна база компетентнісного підходу: освітні компетенції та їх ієрархія / І. В. Бургун [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ardup/2010_2/2-3-23.pdf. – Назва з екрана.

2. Громкова М. Т. Психология и педагогика профессиональной деятельности / М. Т. Громкова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 415 с.

3. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище / Ж. Делор. – ЮНЕСКО, 1996. – 46 с.

4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник. – Вид. 5-те, доп. і перероб. / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.

5. Муниц Е. С. Формирование социальной компетентности специалистов по социальной работе в процессе обучения в вузе/ Е. С. Муниц // Вестник Калининградского юридического института МВД России. Вып. 1 (17) : научно-теоретический журнал. – Калининград, 2009. – С. 103–106.

6. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен ; пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.

7. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты: доклад на отделении философии образования и теории педагогики РАО 23 апреля 2002 г. Центр “Эйдос” / А. В. Хуторской [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

www/eidos.ru/news/compet/htm. – Назва з екрана.

8. White R. W. Motivation Reconsidered: The Concept of Competence / R. W. White . // Psychological Review. – 1959. – № 66.